

NIEUWSBRIEF HELIKON UTRECHT

V
September 2020

Geachte Helikonbezoeker,

Hierbij onze tweede nieuwsbrief in coronatijd. Zoals we eerder in juni schreven, doen we ons uiterste best om lezingen, lezingenreeksen, excursies en reizen die gepland waren vanaf medio maart, en door het coronavirus afgelast werden, alsnog in te halen. Heel fijn om u te kunnen melden dat ruim de helft daarvan inmiddels toch heeft kunnen plaatsvinden en de andere helft een nieuwe datum heeft gekregen!

De nieuwe norm van anderhalve meter afstand houden, maakt de uitvoering van onze activiteiten nog steeds ingewikkeld en het uitgeven van een brochure nog steeds onmogelijk. Gelukkig hebben we toch een aantal nieuwe activiteiten op het programma: zowel lezingen, die in de grote zaal van Instituto Cervantes gehouden worden, als online lezingen.

Dit voorjaar hebben we geëxperimenteerd met Zoomlezingen die op de smartphone of thuis op uw pc te volgen zijn. Daarnaast hebben we een handleiding ontwikkeld voor deelnemers die met Zoom willen beginnen. Deelname aan Zoomlezingen blijkt best eenvoudig te zijn en hoewel het persoonlijke contact met de docent iets minder is, is het gemak dat u dit vanuit huis kunt doen een groot voordeel.

I Het nieuwe programma

Deze herfst staan vier nieuwe lezingen, een rondleiding en een lezingenreeks op de rol:

- **Rondleiding in het Mart van Schijndelhuis**

Architect Mart van Schijndel (1943 -1999) stelde zich in 1987 ten doel om zijn eigen woonhuis te ontwerpen. Zes jaar werkte hij aan dit project, op zoek naar zijn ideale ontwerp. In 1993 was het huis voltooid. Veel van zijn ideeën over architectuur en ontwerpen heeft hij hier in praktijk gebracht. Het verborgen woonhuis, op het binnenterrein achter een poorthuis aan het Pieterskerkhof in Utrecht, is een schitterend plek die veel verrassingen biedt.

U krijgt een uitgebreide rondleiding en vanwege de kleine groep - maximaal 12 bezoekers – heeft u alle ruimte en tijd om het prachtige huis achter de Dom, te bewonderen.

Vrijdag 30 oktober 2020 van 13.00 tot 15.30 uur. Meer over het huis en de rondleiding: https://www.helikon-utrecht.nl/excursies/rondleiding_van_schijndelhuis

- **Nieuw! Beeld en beeldverbod in islamitische kunst: wat kan? door Luit Mols**

Een van de meest hardnekkige aannames binnen de islamitische kunst is dat er een strikt beeldverbod geldt. Mensen en dieren zouden niet mogen worden afgebeeld. Dit geldt inderdaad voor fraai gekalligrafeerde Korans en moskeeën. Maar oude paleizen van islamitische vorsten, aardewerken kannen en miniaturen in manuscripten bevatten, naast

geometrische, kalligrafische en plantaardige motieven, ook vaak figuratieve afbeeldingen. Hoe zit dat nu, wat is wel en wat niet toegestaan?

Tegel uit Iran, ± 1700, Kunstmuseum Den Haag

In drie zoomlezingen behandelen we aan de hand van voorbeelden uit de hele islamitische kunstgeschiedenis in welke context het afbeelden van mensen en dieren is toegestaan. Achtereenvolgens komen aan bod: welke keuzes over het al dan niet toestaan van afbeeldingen zien we in de eerste eeuw van de islamitische jaartelling en wat is daarover in de belangrijkste religieuze geschriften te vinden? In het tweede deel gaan we in op een scala aan voorbeelden van oude en recente bewegingen van iconoclasm (het vernietigen van beelden). Hoe verklaren we die? Ten slotte bespreken we in de derde lezing op 1 december wanneer de mens wel werd afgebeeld en welke stijlen en inspiratiebronnen die kunstenaars daarvoor gebruikten. **Driedelige Zoomlezing op de dinsdagen 17, 24 november en 1 december 2020 van 10.00 – 11.30. Zie ook:**

https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/beeld_en_beeldverbod_in_islamitische_kunst

- **Nieuw! Constable's sublieme luchten en landschappen door Kathleen Verdult**

Van 19 september 2020 tot en met 3 januari 2021 presenteert Teylers Museum – museum van de verwondering – een overzichtstentoonstelling met werken van de Britse kunstenaar John Constable (1776-1837). De schilderijen, tekeningen en aquarellen van deze kunstenaar zijn werkelijk wonderschoon. Constable is absoluut te beschouwen als een van de grootste landschapskunstenaars.

De Engelse negentiende eeuw - de eeuw van de Romantiek en ook die van de industriële revolutie - is voelbaar in zijn kunst. In zijn werk is hij op zoek naar het sublieme en hij vindt dat in luchten, stormen en de natuur. Met krachtige en losse verftoetsen heeft hij de landschapskunst veranderd in een aangrijpend genre dat je tot in je binnenste raakt. Het Engelse landschap en nostalgische gevoelens hierover waren de eerste inspiratiebronnen van Constable, maar de Hollandse meesters uit de zeventiende eeuw hebben er evengoed voor gezorgd dat de kunstenaar tot nieuwe inzichten kwam. De relatie tussen deze schilders uit de zeventiende eeuw en de Britse kunstenaar van 200 jaar later, wordt tijdens de lezing door Kathleen Verdult uitgelegd. Ook tijdgenoot William Turner mist niet in dit plaatje.

Vrijdag 27 november 2020, 14.00 -16.00 uur in de grote zaal van Instituto Cervantes. Zie: https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/constable_sublieme_luchten_en_landschappen

- **Nieuw! *Body language* door Ina Bertsch**

Op vrijdag 25 september opent in Museum Catharijneconvent in Utrecht de expositie *Body language*, een tentoonstelling over de middeleeuwse beeldcultuur van het lichaam en lichaamsdelen van heiligen tussen 1300 en 1500. Tijdens de late Middeleeuwen kwam de menselijke, en daarmee ook de lichamelijke kant van Jezus, Maria en de heiligen meer en meer centraal te staan. Dat leidde tot in onze ogen nogal pikante kunstuitingen, zoals heiligen met zware beharing of bloed spuitende lichaamsdelen, wonden in de vorm van vagina's en de heilige Maria die haar moedermelk in een boog weg laat spuiten. Hoe kwam het dat het christendom het lichaam meer aandacht ging geven, terwijl tot die tijd het geestelijke altijd de prioriteit kreeg? In deze lezing gaat Ina Bertsch in op de achtergronden van deze extreme kunstuitingen en de godsbeleving van de middeleeuwer. Zij verheldert deze ontwikkeling aan de hand van veel laatmiddeleeuwse afbeeldingen. De expositie loopt tot en met 17 januari 2021. **Zoomlezing op dinsdag 8 december 2020, 14.00 -15.30 uur.** Zie ook: https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/body_language

- **Nieuw! *Romeinen langs de Rijn* door Diana de Wild**

Vanaf het midden van de eerste eeuw na Chr. vormde de Rijn in ons land de grens van het Romeinse Rijk. De Romeinen bouwden forten langs de rivier om hun grens te bewaken. In de forten woonden Romeinse soldaten, die afkomstig waren uit alle delen van het Romeinse Rijk. In fort Vechten woonde bijvoorbeeld een man, die geboren was in Algerije. Een Romeins soldaat was 20 tot 25 jaar in dienst. Hij mocht officieel niet trouwen, maar de meeste soldaten hadden wel een vrouw en kinderen. Zij woonden in dorpjes, die naast de forten lagen. Resten van de Romeinse forten en deze dorpjes zijn de afgelopen eeuw op veel plaatsen langs de Rijn opgegraven. Omdat de forten in behoorlijk natte gebieden lagen, zijn veel vondsten bewaard gebleven, waaronder leren sandalen en houten kinderspeelgoed. De tentoonstelling *Romeinen langs de Rijn*, die tot en met 28 februari 2021 in het Rijksmuseum van Oudheden te zien is, toont maar liefst driehonderd van deze vondsten. **Lezing op vrijdag 11 december 2020, 13.30 - 15.30 uur**, Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden. [https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/romeinen langs de rijn](https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/romeinen_langs_de_rijn)

- **Nieuw! *Pontormo's Visitatio* en het maniërisme door Laurens ten Kate**

De verhalen over Jezus van Nazareth in de vier evangeliën zitten vol wonderen. Het kerstverhaal is daarop geen uitzondering: het leven van Christus begint al direct met een wonder: de jonge maagd Maria wordt zwanger maar blijft maagd. Haar bejaarde tante Elisabeth beleeft hetzelfde: twee onmogelijke geboortes markeren het begin van het christendom. Onze jaartelling is erop gebaseerd. Als beide vrouwen elkaar na het wonder ontmoeten, zijn ze uitzinnig van vreugde. Het is het thema van de 'visitatie', dat in de renaissance immens populair was onder kunstenaars. Laurens ten Kate laat in deze lezing zien hoe deze nadruk op het nieuwe en onverwachte Jacopo da Pontormo in 1528 heeft geïnspireerd tot het schilderen van een heel bijzondere *Visitatio*. We gaan dieper in op dit onlangs gerestaureerde doek. Dit schilderij is één en al dynamiek. Daarmee breekt hij met het realisme van de renaissance en haar ideaal van perfecte proporties en harmonie. Tien jaar eerder maakte Pontormo ook een *Visitatio*, nog helemaal volgens de regels van het realisme. Maar in 1528 moet het Bijbelse verhaal in zijn magie verbeeld worden en ons door elkaar schudden.

Kerstlezing vrijdag 18 december van 14.00 -16.00 uur in Instituto Cervantes, zie: https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/pontormo_visitatio_en_het_manierisme

II Verplaatste lezingen, excursies en reis

- **Lezing: Wonderbaarlijke wonderen III door Desirée Krikhaar**

Deze laatste lezing in de serie 'Wonderen' sluit aan bij de gelijknamige tentoonstelling die tot en met 23 augustus in Museum Catharijne Convent te zien was. Deze lezingencyclus zal zich toespitsen op wonderen in de vroeg- en oost-christelijke wereld, die alle een vervolg zijn op de wonderen, die door Christus verrichtte. In de voetsporen van Christus en de Moeder Gods hebben ook veel navolgers wonderen verricht. Niet voor niets zijn zij daarom heiligverklaard. De legenden over hun werken zijn in de loop der eeuwen steeds fraaier geworden.

Deze lezing zal gehouden worden in Instituto Cervantes te Utrecht.

Nieuwe datum: vrijdag 25 september 2020, 14.00 - 16.00 uur. Er zijn nog enkele plaatsen beschikbaar: <https://bit.ly/2V4pOhT>

- **Excursie *Theater van de macht: Den Haag in de 18e eeuw* door Jetze Toubert**

Gepoederde pruiken, muzikale soirees, rendez-vous in het koffiehuis: de achttiende eeuw was een tijd van elegant vermaak. In Nederland hebben we weinig oog voor deze periode. Het was geen Gouden Eeuw meer, de bloei leek voorbij. Juist Den Haag leefde in de decennia vóór de Franse Revolutie helemaal op. Vanaf 1747 waren er weer stadhouders aan het Binnenhof gevestigd. De Oranjes organiseerden een hofleven dat in Nederland zijn weerga niet kende. Deze excursie is met zorg uitgedacht door Jetze Toubert, Hagenees en historicus.

Tijdens een stadswandeling door het centrum van Den Haag passeren we vele luisterrijke gebouwen uit deze tijd. Na de lunch bezichtigen we geselecteerde schilderijen in het Mauritshuis, zodat we ons even bezoekers wanen van de Hofstad onder de laatste stadhouder. Deze excursie in Den Haag is verplaatst naar **zondag 27 september 2020, 11.00 - 15.00 uur.** Start: Binnenhof, bij de fontein recht voor de Ridderzaal, maximum 12 deelnemers; inschrijven kan nog! Zie ook: <https://bit.ly/3ee3BWe>

- **Lezing *Het Lam Gods* – voor en na de restauratie door Martijn Pieters**

In 2020 is de restauratie van de buitenzijde van het Lam Gods afgerond. De panelen werden buiten hun oorspronkelijke locatie, de Sint-Baafskathedraal in Gent, als centrum van de tentoonstelling rondom Jan van Eyck getoond. De expositie 'Van Eyck, een optische revolutie' kon helaas maar kort duren: van 1 februari tot aan het begin van de corona-crisis. De tentoonstelling kon niet verlengd worden, desondanks was deze een groot succes: er kwamen maar liefst 130.000 bezoekers.

In deze lezing zal Martijn Pieters de geschiedenis, het iconografische programma en de invloed van dit werk op de schilderkunst behandelen. Uiteraard wordt ook de nieuwste restauratie uitvoerig belicht. De lezing vindt plaats in de grote zaal van het Instituto Cervantes te Utrecht. **Nieuwe datum: zondag 4 oktober 2020, grote zaal Cervantes, nu twee rondes! 11.30 – 13.30 uur en tweede ronde van 14.00-16.00 uur.** Kijkt u ook op: <http://bit.ly/2rzXU1x>.

- **Excursie naar 's-Heerenberg en Kalkar onder leiding van Piet Leupen**

Aan weerszijden van de grens tussen Nederland en Duitsland en niet ver van de Rijn liggen 's-Heerenberg en Kalkar. In het Nederlandse 's-Heerenberg staat een machtig kasteel, het Huis Bergh uit de 13e eeuw, dat een interessante kunstcollectie herbergt, bijeengebracht door dr. Jan van Heek, de Twentse textielbaron. In het centrum van het Duitse Kalkar bevindt zich de stadskerk Sankti Nikolaï, de Sint-Nicolaaskerk, en daarin vinden we een oogverblindende schatkamer van laatmiddeleeuwse en vroeg-renaissancistische houtsnijkunst. Deze excursie is

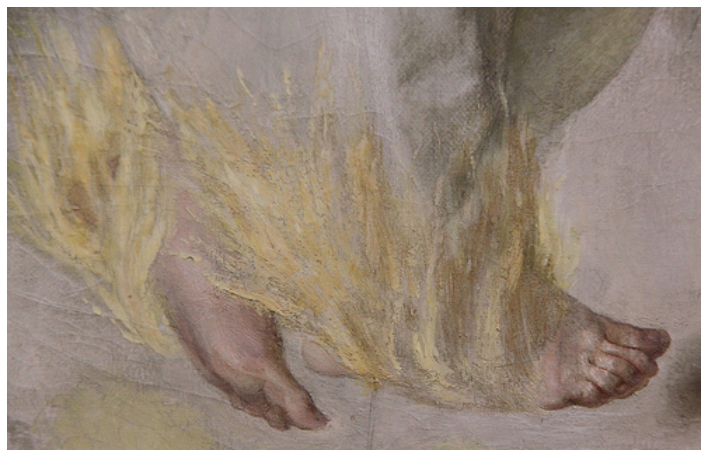
uitgesteld. Houd de website in de gaten voor een nader te bepalen datum in het voorjaar van 2021: <https://bit.ly/37ih50e>.

- **Kunstreis: In de voetsporen van de Impressionisten, met Lisette Le Blanc**

Van **11 tot en met 17 mei 2021** kunt u mee met onze unieke kunstreis, die in het teken staat van de impressionistische schilders uit de late 19^e en vroege 20^e eeuw. De reis was aanvankelijk gepland voor juni 2020, maar is vanwege de coronacrisis verplaatst. Er zijn nog plaatsen beschikbaar! Voor gedetailleerde informatie en aanmelding zie: <https://bit.ly/2RFdvI2>

III Tips en inspiratie in coronatijd ...

Omdat het in deze duistere tijd vooral van onze verbeelding moeten hebben gaan we, zo beloofden we in de vorige nieuwsbrief, aandacht besteden aan schrijvers en dichters die geraakt zijn door de kunst en bespreken we hun werk in dit kader.

voeten van aartsengel Gabriël op Rossetti's *Ecce Ancilla Domini!* (1849)

- **Engelenpost**

De rode draad die door ons programma voor 2021 zal lopen, is **het gevleugelde lichaam**: met beelden en verhalen die kunstenaars vleugels hebben gegeven zoals engelen, Icarus, vliegende demonen en dergelijken. Hierboven ziet u de voeten van de engel Gabriël die zweven en vlamgevat hebben... U zult de vurige engelenvoeten in de nieuwe brochure terugzien. Het kan nog even duren omdat de huidige situatie een betrouwbare planning belet, maar toch alvast een warmloopsymbool voor 2021... Voor deze nieuwsbrief hebben we een bijdrage gevraagd van Piet Leupen, emeritushoogleraar Middeleeuwse geschiedenis over een engel die tot de verbeelding spreekt, en wel de aartsengel Michaël, aan wie Leupen een boek wijdde, getiteld *De gekortwiekte engel, de aartsengel Michaël en zijn cultus in het Westen* (2017).

‘De aartsengel Michaël spreekt in de traditie en de beeldende kunst wel het meest tot de verbeelding. Van oorsprong is hij een onberekenbare demon, die in de joodse godsdienst wordt omgevormd tot de aan God onderworpen hemeling met een belangrijke rol. Michaël is zeker geen liefvallige engel; hij verslaat de duivel en begeleidt de zielen van mensen in de overgang van het leven naar de dood. Hij dondert en bliksemt, schiet zijn vijanden dood en verspreidt de pest. Maar hij is tegelijkertijd ook de beschermer van het volk Israël.

Naar het Westen komt deze vervaarlijke hemelbode pas rond 490 na Chr. We treffen hem dan aan in Zuid-Italië - Monte Sant'Angelo -, en vervolgens breidt zijn cultus zich uit tot aan de Normandische kust, de Mont Saint-Michel.

Michaël door Guido Reni (± 1636)

De kerk heeft altijd begrepen dat de verering van engelen, en in het bijzonder van Michaël, risico's met zich meebrengt. Engelen staan niet zo ver af van geesten en natuurgoden, begrijpelijk, want zij hebben een gemeenschappelijke oorsprong gemeen. Hun cultus was populair onder de mensen. De clerus kon de engelen en in het bijzonder Michaël niet verdonkeremanen, omdat hij in de bijbel enkele malen genoemd wordt. Door een officiële heilige van hem te maken werd hij getemd en kon zijn cultus door de kerk gecontroleerd worden.

Op deze manier gekortwiekt ontpopt Michaël zich in later eeuwen tot de patroonheilige van de opkomende nationale staten en nog later tot het boegbeeld van de Contrareformatie en krijgt hij heldenstatus in de Romantiek. Bij behoudende katholieken staat hij nog altijd in hoog aanzien; in esoterische kringen en onder antroposofen geniet hij nog steeds groot prestige. In het protestantisme weet men zich niet goed raad met engelen, en in het bijzonder met de aartsengel Michaël, maar hem helemaal afschaffen is onmogelijk, omdat hij zoals gezegd in de bijbel voorkomt en bij voorbeeld een belangrijke rol vervult in het laatste bijbelboek Openbaring' (Piet Leupen).

- **Kunst en poëzie**

Momenteel loopt in Museum More - museum voor modern realisme - in Gorssel de tentoonstelling '*De werkelijkheid niet*', met maar liefst 35 werken van Jan Mankes (1889-1920). Deze expositie is te zien tot en met 25 oktober: warm aanbevolen!

De doeken van Jan Mankes, de ook wel 'de meest verstilte Hollandse schilder' wordt genoemd, brachten ons bij een gedicht van de psychiater en dichter Vasalis (1909-1998), waarin Mankes' kerkuil, die hij meerdere malen, ook als zelfportret met uil, op het doek zette, voorkomt. In haar gedicht (zonder titel) roept Vasalis in eenzelfde sfeer de kunstenaars van de Haagse school en de herinneringen aan de omgeving van haar eigen jeugdjaren op:

Uit de nevel over het weiland
met half-uitgewiste koeien
komt vandaag het werk van Mauve
bleek, allerzinnigst boven,
daarna de gebroeders Maris,
weiden, bruiden, tederheid
in sluiers – die nog altijd waar is

maar uit een zó andre tijd.
De uil, het wit en hol gezicht
van Mankes, eitjes van Verster
de geiten-weitjes – alles vaag
uit het vroegere Den Haag
woont nog in mij – stil en ver
in het land van losse haren
en van wit katoenen jurken
die zo lekker gingen ruiken
in een plotselinge regen.
In het land van vaders vrienden
bijna allemaal met snor
socialisten, debatterend over toekomst
en historie –
En van moeders zwerm vriendinnen
die ons aan haar strakverpakte
borsten, verende ballonnen,
drukten en zo pittig roken
naar de buitenlucht en zweet.

M. Vasalis, *De oude kustlijn*, nagelaten gedichten (2002)

We sluiten onze nieuwsbrief in deze vertraagde tijd af met een verstild miniatuurtje van de schrijver Anneke Brassinga. Zij ontving vijf jaar geleden de P.C. Hooftprijs voor haar poëtische werk. Een gedicht als een stilleven waarin toch ook beweging is geschilderd:

Appels van Cézanne

Dat zijn pas gloeilampen,
oogst in de hand van vuur
die penseelt. Er is geen schil.

Rusten ze? Het blad ligt scheef.
Ze houden zich aan schaduw stil
een bloem zweeft door de muur.

Anneke Brassinga, *Landgoed* (1989)

Paul Cézanne, *Stilleven met appels en koekjes* (1879)

Inschrijven?

Wilt u zich aanmelden voor een Heactiviteit of bent u geïnteresseerd in de door ons ontwikkelde handleiding voor het volgen van Zoomlezingen? Laat het ons weten! Via de website www.helikon-utrecht.nl kunt u zich inschrijven voor onze activiteiten. Dat kan ook per e-mail: info@helikon-utrecht.nl, of telefonisch: 06- 250 488 75.

Met een hartelijke groet, ook namens alle Helikondocenten en -medewerkers,

Heleen Rippen

Wilt u de nieuwsbrief niet meer ontvangen, of wilt u zich afmelden voor schriftelijke berichten en/of mailingen van Helikon? Stuur u dan een e-mail naar: info@helikonutrecht.nl